

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП  
ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ



Проф. д-р Виолета Николовска

**МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК СО  
КУЛТУРА НА ИЗРАЗУВАЊЕТО**

ШТИП, 2012

**Автор**

Проф. д-р Виолета Николовска

**МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК СО  
КУЛТУРА НА ИЗРАЗУВАЊЕТО**

**Рецензенти:**

Проф. д-р Толе Белчев  
Доц. д-р Билјана Ивановска

**Лектор:**

Виолета Николовска

**Техничко уредување:**

Виолета Николовска

**Издавач:**

Универзитет «Гоце Делчев» - Штип

**Печати:**

Печатница «2-ри Август» - Штип

**Тираж:**

300 примероци

CIP - Каталогизација во публикација  
Национална и универзитетска библиотека «Св. Климент Охридски», Скопје

81(035)

НИКОЛОВСКА, Виолета

Македонски јазик со култура на изразувањето / Виолета Николовска.  
- Штип : Универзитет «Гоце Делчев», Факултет за образовни науки,  
2012. - 54 стр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 53-54

ISBN 978-608-4504-67-2

а) Лингвистика - Прирачници  
COBISS.MK-ID 91125514

## СОДРЖИНА

1. Науката за јазикот и нејзиниот однос со другите науки.....	5
Лингвистика. Лингвистички поддисциплини .....	5
Лингвистиката и другите науки.....	9
Функции на јазикот.....	10
Јазична редунданција.....	11
2. Јазична разновидност.....	13
За јазичните семејства.....	13
Типолошка класификација на јазиците.....	15
Контактна сродност на јазиците.....	17
Балкански лингвистички студии.....	19
3. Јазично раслојување – територијално, социјално, индивидуално, функционално.....	26
Стандарден јазик – дијалекти.....	28
Функционални стилови.....	29
4. Лексикологија. Семантика.....	31
5. Фразеологија .....	44
6. Лексикографија .....	47
ЛИТЕРАТУРА .....	53

# 1. НАУКАТА ЗА ЈАЗИКОТ И НЕЈЗИНИОТ ОДНОС СО ДРУГИТЕ НАУКИ

## ЛИНГВИСТИКА. ЛИНГВИСТИЧКИ ПОДДИСЦИПЛИНИ.

**Лингвистиката** е наука за јазикот. **Јазикот** се смета за систем (знаци) со своја структура. Структурата ја сочинуваат релевантните односи меѓу знаците – јазични единици. Јазичниот систем функционира како жив организам. Иако постои тенденција за непроменливост (постојаност) на јазичната структура, со цел да се обезбеди комуникацијата, јазикот постојано се менува.

Јазичните единици се комбинираат на различни нивоа. Секое ниво го изучува посебна лингвистичка поддисциплина.

Најниско јазично ниво е фонолошкото ниво. Единиците на ова ниво и не претставуваат знаци во вистинска смисла на зборот, бидејќи имаат само израз (гласовен), а самите немаат значење. Влегувајќи во комбинација едни со други тие учествуваат во изразувањето на значењата.

Фонемите претставуваат единици на фонолошкото ниво на јазикот. Тие претставуваат апстрактни, инваријантни единици. Нивни конкретни реализации се гласовите. Секој од нас има различна боја на гласот, има различен облик на усната празнина која се смета за резонатор на звукот и различно ги изговара фонемите. Тие варијанти во изговорот на фонемите во науката за јазикот се наречени алофони. Алофоните или гласовите се конкретни единици. Се разликуваат два типа алофони: индивидуални и позициски. Позициските алофони се условени од контекстот, поточно од соседството на гласовите. На пр., гласот л различно се изговара кога е во позиција пред преден и пред заден вокал. Пред преден вокал се изговара меко: *лето, луле*; пред заден вокал се изговара тврдо: *лубеница, луле*. Истото важи и за гласот н: пред преден вокал н се изговара во предниот дел од усната празнина (денталноалвеоларно): *небо*, а пред задна (меконепчена) согласка – се изговара во задниот дел од усната празнина: *банка*.

Фонемите може да се анализираат и така се доаѓа до нивните карактеристики што се наречени фонетски признаци. Во зависност од нивната улога во смислоразликувачката функција на фонемата, се разликуваат два типа фонетски признаци: дистинктивни и редувантни. Дистинктивните признаци учествуваат директно во смислоразликувачката функција на фонемата. За илустрација можеме да земеме два збора кои се разликуваат само по една фонема: *бара* и *пара*. Фонемата б ги има следните карактеристики: лабијална, експлозивна и звучна. Фонемата п ги има карактеристиките: лабијална, експлозивна и безвучна. Значи, разликата во значењето ја внесува принакот ± звучност. Редувантните признаци се придружни. Тие не учествуваат директно во смислоразликувачката функција на фонемата, но се неразделни од неа, на пр. бојата на гласот, јачината на гласот.

Во некои македонски говори, дистинктивна функција има акцентот: јаде (сегашно време) и јаде (минато време).

Буквата е графички израз на фонемата. Една фонема може да се изрази со еден графички израз - такво е кириличното писмо во современиот македонски јазик или со две или повеќе графеми – на пр. оу за у во старословенскиот јазик.

Со комбинација на единиците од фонолошкото ниво на јазикот се добиваат единиците од следното јазично ниво: морфолошкото. Морфемите (единици на морфолошкото ниво на јазикот) претставуваат јазични знаци во права смисла на зборот: тоа се најмали јазични единици што имаат и израз и значење. Во зависност од нивната функција, тие може да бидат: лексички (коренски), флексиски и деривациски. Лексичките морфеми го донесуваат основното значење на зборот. Пр. дрв – (дрвар), дрв – (дрва), дрв – (дрвен). Флексиските морфеми ја даваат граматичката промена на зборот: (сид) – ови, (сид) – ови –те. Деривациските морфеми се морфемите со кои се изведуваат нови зборови, како посебни единици во речникот на еден јазик: (дрв) – ар, (стол) – ар. Во зависност од нивната позиција во структурата на зборот, се разликуваат: коренски и афиксални морфеми. Коренските морфеми се централни и тие го донесуваат основното значење на

зборот. Афиксалните морфеми тоа значење го дополнуваат, и во зависност од нивната позиција во однос на коренската морфема, можат да бидат: префикси (претставки), инфикси и суфикси (наставки). Префиксите се во позиција пред коренската морфема: пот – (станар), про – (чита). Инфиксите доаѓаат помеѓу две коренски морфеми: (риб) – о – (лов). Суфиксите доаѓаат во позиција по коренската морфема: (збор) – ува – ње. Има зборови што се состојат и само од една морфема: *сид*, *стол*, *прст*, *ден*. Зборот како јазична единица е предмет на изучување во морфологијата, зборообразувањето, лексикологијата и синтаксата. Секоја од овие лингвистички поддисциплини зборот го изучува од посебен аспект. Морфологијата ги класифицира зборовите во зборовни групи, ја изучува нивната граматичка промена. Зборобразувањето ги изучува односите мотивиран / мотивирачки збор како и средствата со кои се остваруваат овие односи. Лексикологијата се занимава со значењата на зборовите, со нивната старост, потекло, стилска карактеристика, честота на употреба. Синтаксата ја изучува функцијата на зборовите во градењето на реченицата.

Во науката за јазикот се употребуваат и термините **граматичка категорија** и **морфолошка категорија**. Кога некое значење се изразува регуларно со одредени граматички средства се употребува терминот граматичка категорија, на пр. граматичка категорија број, граматичка категорија определеност, граматичка категорија време. Кога тие средства се морфолошки (на пр. наставки), тогаш таа категорија е морфолошка категорија. На пр. категоријата падеж кај синтетичките јазици е морфолошка категорија (се изразува со падежни наставки), за разлика од аналитичките јазици, кај кои оваа категорија (функцијата на зборот во реченицата) се изразува со граматички средства (редоследот на зборовите во реченицата, удвојувањето на предметот).

Во зборообразувањето се разликуваат неколку типови на деривација (К. Конески, 1995):

- лексичко–семантичка (семантичка);
- лексичко-синтаксичка (синтагматска);
- морфолошко-синтаксичка (транспозициска);
- морфолошка (афиксална).

Првиот тип на деривација е семантичка деривација: на старите зборови им се додаваат нови значења. Пр. *градинка* со значење не `мала градина`, туку `институција каде што се згрижуваат мали деца`; *глувче* како алатка на компјутерот; *снег* на екранот.

Вториот тип на деривација е синтагматска. Се работи за образување на сложени зборови од типот: *риболов*, *долгоочекуван(иот)*, *длабокопочитуван(иот)*.

Третиот тип на деривација е наречен и синтаксичка конверзија. Тоа е појава кога еден збор, без додавање на некакви очигледни јазични средства преминува од една во друга зборовна група, поточно, во реченицата може да се јави и во позиции што се примарни за друга зборовна група. На пр., во синтагмата *убаво момче* зборот *убаво* е придавка, за разлика од зборот *убаво* во реченицата *Тој пее убаво* кој се јавува како прилог, во функција на прилошка определба за начин.

Четвртиот тип на деривација е деривација со морфолошки средства (морфеми): *стол* – *ар*; *дрв* – *ен*; *про* – *чита*; *про* – *гледа*; *до* – *гледа*.

Синтаксата е наука што ги изучува единиците кои претставуваат значенски целини добиени како комбинации од зборови. Такви се: именската група (именска фраза, синтагма) и реченицата. Именската група е синтаксичка единица во која има еден вид на предикација (прирекување: кажување нешто за неког или за нешто) без присуство на лична глаголска форма. Пр.: *другарка ми од Охрид*; *кутија за накит*; *боја за чевли*; *скината книга*; *читање убаво книга*. Реченицата е таква синтаксичка единица во која има предикација искажана со лична глаголска форма: *Другарка ми е од Охрид*. *Кутијата е за чување на накит*. *Бојата е за чевли*. *Книгата е скината*. *Јане читаше убаво книга*.

Центар на именската група е именката (поретко замена со именска функција): *другарка*, *кутија*, *боја*. Именката е определена со зборови од другите зборовни групи (*мојата книга*, *убаво книга*, *таа тетратка*) или со друга именка или именска група (*играчки за деца*, *играчки за мали деца*).

Се разликуваат два типа на реченица: проста и сложена. Проста реченица е реченицата со едно предикативно јадро (со еден прирок изразен со лична глаголска форма), а сложена е реченицата што содржи најмалку два прирока изразени со лична глаголска форма. Оттука произлегува дека она што се нарекуваше како проширена реченица би влегло во рамките на простата реченица.

Како посебна дисциплина се изделува лингвистиката на текстот – текст(уланата) лингвистика. Се утврдуваат начините на поврзување во рамките на еден текст, како што се: референцијата (сооднесувањето на јазичните единици што влегуваат во рамките на текстот), елипсата (испуштањето на елементи познати од контекстот или ситуацијата на зборување), конјункцијата со посебни јазични единици (конектори или сврзници), лексичкото поврзување.

## **ЛИНГВИСТИКАТА И ДРУГИТЕ НАУКИ**

Семиологијата (семиотиката) е наука за системите знаци. Таа има пошироки рамки од лингвистиката, бидејќи не се занимава само со јазикот како систем од знаци, туку бара и утврдува други системи од знаци со кои се комуницира, како на пр. “јазикот на глувонемите”.

Филологијата е наука, која исто како и семиологијата, има пошироки рамки од лингвистиката. Покрај јазикот со кој се служи некој народ, таа ја изучува и литературата која е создавана на тој јазик.

Стилистиката може да биде литературна стилистика и лингвостилистика. Литературната стилистика се занимава со карактеристиките на стилот на одредени автори и со карактеристиките на стилот како книжевна вредност. Лингвостилистиката се занимава со функционалното рааслојување на (литературниот) јазик, поточно со карактеристиките на неговите функционални стилови.

Социолингвистиката и психолингвистиката имаат интердисциплинарен карактер. Социолингвистиката се занимава со појавите врзани за стандардизацијата на јазикот и со општествените феномени кои наоѓаат одраз во јазикот. Таа ги изучува и социолектите – јазичните потсистеми карактеристични за одредени социјални групи:



јазикот на одредени професионални групи, жаргонот на младите, жаргонот на одредени криминални групи. Психолингвистиката се занимава со односот на мислењето и говорот, методите за учење на странски јазици и со тоа како некои психолошки појави наоѓаат одраз во јазикот. На пр. како преокупираноста на мислите со нешто ни претставува пречка да го слушнеме она што ни го зборува нашиот соговорник, па наместо да ја чуеме вистинската информација, “слушаме” нешто друго. Невролингвистиката ја изучува поврзаноста на мозочните центри со способноста за зборување.

## ФУНКЦИИ НА ЈАЗИКОТ

Комуникацијата е пренесување на информации. Јазичната комуникација е вербална комуникација. Невербална комуникација е комуникацијата со гестови, мимики, “јазикот на глувонемите”, начинот на телесно однесување, па дури и начинот на облекување (не се облекуваме исто за на свадба и за на погреб). Комуникацијата може да биде намерна (тоа е комуникацијата со јазикот, една вештачка насмевка испратена со цел да се покаже некому симпатија) и ненамерна (на пр. некоја јазична “грешка”, која без да сакаме ќе ја открие нашата моментална преокупираност на мислите; спонтаната насмевка е еден вид на ненамерна комуникација). Комуникацијата може да биде еднонасочна (тогаш би можеле да го поставиме и прашањето дали е тоа комуникација во вистинска смисла) и двонасочна. Еднонасочна комуникација би била комуникацијата со средствата за јавна комуникација: радиото, телевизијата, печатот. Како пример за еднонасочна комуникација би можеле да ги земеме и уметничките дела (слики, книжевни дела, музика) со кои авторите пренесуваат некои свои размислувања, чувстава, доживувања. Предавањата на факултет би можеле да бидат пример за еднонасочна комуникација. Сепак, и во овие примери тешко би можело да се зборува за еднонасочна комуникација:

уметниците добиваат рецензии за нивните дела во кои добиваат повратни информации за впечатоците што ги оставаат нивните дела, професорите добиваат прашања во врска со темите за кои зборуваат, кои потоа може да се развијат во дискусија.

Во врска со учесниците во еден комуникативен чин, во науката се зборува за неколку јазични функции. Ние овде ќе ги приведеме оние за кои зборува Р. Јакобсон (1966, преземено од Л. Минова-Ѓуркова, 1994):

- Емотивна /експресивна функција: со јазикот говорителот соопштува свои мислења, чувства;
- Конативна функција: со јазикот говорителот може да го повика соговорникот, да влијае на него (на пример да побара од него да изврши нешто – со формите на зповедниот начин);
- Референцијална функција: со јазикот говорителот соопштува информации за стварноста;
- Фатичка функција: со јазикот говорителот може да ја провери исправноста на каналот за комуникација, на пр. *Ало, се слушаме ли?*
- Метајазична функција: со јазикот може да се зборува за јазикот. Такви се предавањата по лингвистика, по граматика на мајчиниот јазик, учењето на странски јазик.
- Поетска функција: со јазикот може да се испратат такви пораки кои ќе имаат естетска, уметничка вредност, на пр. некои книжевни дела, поезија.

## ЈАЗИЧНА РЕДУНДАНЦИЈА

Јазичната редунданција (за ова повеќе кај Л. Минова-Ѓуркова, 1994) може да се дефинира како вишок на информација што не се користи директно при комуникацијата. Тоа е двократно или повеќекратно предавање на иста информација во еден текст.

Може да се разликуваат два типа на јазична редунданција:

- неопходна, за да се обезбеди максимална еднозначност на соопштението, да се одбегне недоразбирањето и
- редунданција со стилска вредност.

Како примери за првиот тип на редунданција би можеле да ги земеме од една страна, согласувањето на придавката со именката (по род и по број), а од друга страна, удвојувањето на објектот во нашиот јазик. Примерите што ќе ги приведеме можат да го илустрираат ова што го кажавме:

*Зад нив, подзинато, стои едно дете.*

*Зад нив, подзинати, стои едно дете.*

*Маја го сака Бојан.*

*Маја ја сака Бојан.*

Примери за редунданција со стилска вредност има во разговорниот стил. Такви се примерите со удвојување на информацијата за посвојност од типот *татко ми мој, другарми мој* и примерите со двојно определување, како: *оној мојон, тој човекот*.

Сепак, треба да се прави разлика што е јазична редунданција, а што јазична грешка или недоволно однегуван јазичен израз. На пример, употребата на предлогот *околу* со збор што означува приближна бројност е излишна: *околу десетина*. Излишно повторување на информации има и во примерите: *заедничка соработка, во прилог на ова придонесува фактот, им овозможи да можат*. Излишна е и употребата на негација во да-конструкцијата со глаголи од типот *забрани, спречи* (што имаат имплицитна негација): *им забрани (= не им дозволи) да не слушаат гласна музика, ги спречи (= не им дозволи) да не влезат*.

## 2. ЈАЗИЧНА РАЗНОВИДНОСТ

### ЗА ЈАЗИЧНИТЕ СЕМЕЈСТВА

Според некои истражувачи, се смета дека во светот се зборуваат околу 3000 јазици, кои се групираат во 19 јазични семејства. Ќе споменеме некои од нив: индоевропски јазици, семитско-хамитски јазици, баскиски, кавкаски, угрофински јазици (унгарски, фински, естонски, лапонски), туркиски (турски, татарски), монголски, азиски (надвор од другите јазични семејства, меѓу кои се и јапонскиот и корејскиот јазик), палеосибирски јазици, кинеско-тибетски, јазиците во Австралија и Океанија, американските индијански јазици.

Во семејството на индоевропските јазици се изделуваат неколку други јазични (пот)семејства:

- индоирански јазици – со две јазични гранки: индиски јазици (меѓу кои се вбројува и ромскиот јазик) и ирански јазици (персиски, авганистански, курдски);
- грчкиот јазик претставува посебна гранка на индоевропското јазично семејство (води потекло од византискиот грчки јазик);
- италските јазици, кои во старо време се зборувале на тлото на денешна Италија; во оваа група спаѓа и латинскиот јазик (првобитно јазик само на градот Рим и неговата околина Лација), од кого водат потекло романската група јазици: португалски (Португалија, Бразил), галициски, шпански (Шпанија, Аргентина, Боливија, Чиле, Колумбија, Костарика, Куба, Перу, Венецуела, Мексико), еврејско-шпански, француски (Франција, Луксембург, Монако; еден од службените јазици и во Белгија, Швајцарија и Канада), италијански (Италија; еден од службените јазици и во Швајцарија), романски (со неговиот дијалект – аромански) и молдавски јазик;

- келтски јазици; се делат на три гранки: галски јазик, гаелски (тука спаѓаат ирскиот и шкотскиот јазик) и британските јазици (бретонски и велшки);
- германските јазици се делат, исто така, на три гранки: северногермански јазици, западногермански и источногермански јазици (готскиот јазик, кој се смета за источногермански јазик, повеќе не се зборува). Во групата на северногермански јазици влегуваат: данскиот, шведскиот, норвешкиот и исландскиот јазик, а во групата на западногермански јазици – англискиот (Велика Британија, Ирска, САД, Канада, Австралија, Нов Зеланд), германскиот (Германија, Австрија, еден од трите службени јазици во Швајцарија), холандски (Холандија).
- балтички јазици (старопруски – кој не се зборува веќе, литавски и летонски);
- словенски јазици – потекнуваат од прасловенскиот јазик и се рагрануваат на три гранки: јужнословенски (старословенскиот јазик, македонскиот, српскиот, хрватскиот, словенечкиот и бугарскиот), источнословенски јазици (руски, белоруски и украински) и западнословенски јазици (чешки, словачки, полски, горно и долнолуужички);
- албански јазик (посебна гранка на индоевропското јазично семејство) и
- арменскиот јазик (Арменија, исто така посебна гранка во индоевропското јазично семејство).

На поширокото медитеранско подрачје, пред повеќе од две илјади години, се зборувале јазици коишто се познати како:

- старомакедонски (јазикот од времето на државата на Филип македонски);
- трачки (се зборувал на источниот дел од Балканскиот Полуостров);
- фригиски (малоазиски јазик, сличен на трачкиот);
- илирски (се зборувал на Балканскиот Полуостров);

- пелазгиски (се смета дека тоа е назив за предгрчкиот јазичен супстрат);
- лигурски (прединдоевропски јазик што се претпоставува дека се зборувал на дел од Италија) и
- етрурски (јазик за кој се претпоставува дека се зборувал во Италија и бил потиснат од латинскиот јазик).

Во науката за јазикот јазиците се класифицираат според два основни критериуми: едниот е според генетската сродност, а другиот е според типолошката сродност.

Генетски сродни се оние јазици што во дадено време претставувале едно јазично семејство. Значи, критериум за генетската сродност е заедничкото потекло на јазиците. Генетската сродност на јазиците е предмет на дијахрониските лингвистички истражувања. Се утврдува однос јазик предок – јазик потомок (јазици потомци). Според овој критериум се izdelуваат јазичните семејства. Македонскиот јазик е јазик од индоевропското јазично семејство, групата словенски јазици, а во нивни рамки јазичното (пот)семејство јужнословенски јазици.

Генетската сродност на јазиците не исклучува друг вид на сродност меѓу јазиците, како што е на пример нивната типолошка сродност. На пр. македонскиот и српскиот јазик, иако се генетски сродни јазици, тие не се и типолошки сродни. Српскиот јазик, како и повеќето словенски јазици, е јазик од синтетички тип, за разлика од македонскиот јазик кој е јазик од аналитички тип.

## **ТИПОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА НА ЈАЗИЦИТЕ**

Типолошки сродни се јазиците што имаат сличности во граматичката структура (средствата со кои се изразуваат граматичките односи во јазикот).

Според овој критериум се izdelуваат четири типа јазици:

- флексивни јазици;
- аглутинативни јазици;
- коренски јазици и

- полисинтетички јазици.

Флексивни јазици се јазиците од индоевропското семејство. Кај овие јазици граматичките морфеме *í* се додаваат на лексичката морфема. При тоа, една граматичка морфема може да изразува повеќе значења. Во рамките на зборот, лексичката и граматичката морфема тешко можат да се разграничат. На пр. морфемата *–м* во формата *одам* има три значења: 1. јас (говорителот); 2. сам (еднина) 3. сега (сегашно време).

Аглутинативни јазици се турскиот, унгарскиот јазик. Кај овие јазици лексичките и граматичките морфеме сочинуваат еден збор, но во рамките на зборот тие се јасно одделени (како еден вид лепенки на зборот). При тоа, граматичките морфеме вообичаено изразуваат по едно значење и за тоа на еден лексички корен можат да му пристапат повеќе граматички морфеме.

Коренски (изолатвни) јазици се кинескиот и виетнамскиот јазик. Зборовите во овие јазици се неменливи. Секој збор е корен. Граматичките односи меѓу зборовите во реченицата не се изразуваат со наставки, туку на други начини.

Полисинтетички јазици се северноамериканските индијански јазици и ескимскиот јазик. Кај овој тип на јазици нема јасна граница меѓу зборот и реченицата. Кај нив се формираат еден вид на сложенки од повеќе лексички морфеме здружени со повеќе граматички морфеме, кои на некој од флексивните јазици би се превеле со цела реченица.

Флексивните јазици, во зависност од тоа на кој начин се изразуваат односите меѓу зборовите во реченицата, можат да бидат јазици од аналитички или јазици од синтетички поттип. Кај јазиците од синтетички поттип, односите меѓу зборовите во реченицата се изразуваат со помош на граматички морфеме, инкорпорирани со лексичката морфема во еден збор. Такви се јазиците со падежи. Старословенскиот јазик бил јазик со падежи. Повеќето од словенските јазици се јазици со падежи, значи јазици од синтетички тип. Денешниот современ македонски јазик во голема мера го упростил падежниот систем (се среќаваат само остатоци од некои падежни форми кај заменките и кај некои именки). Значи, современиот македонски јазик е

јазик од аналитички поттип. Кај аналитичките јазици односите меѓу зборовите во реченицата не се изразуваат со падежни наставки, туку на други начини: редоследот на зборовите во реченицата, со помош на предлошки конструкции, со удвојувањето на објектот.

Би можеле да кажеме дека полисинтетичките јазици се јазици со највисок степен на синтетизам, а коренските јазици дека се јазици со највисок степен на аналитизам во изразувањето на граматичките односи. Сепак, и во рамките на еден јазичен систем може да се сретнат различните типови на изразување на граматичките односи:

- надворешна флексија: *стол –стол-ови; молив – молив-и;*
- внатрешна флексија (редување): *тап – теп;*
- полисинтеза: *нос-о-рог, сонч-о-глед-и-те;*
- коренски тип: *на мојот пријател; а топ ами; to my friend* (за разлика од синтетичкото /књига/ *мог пријателџа*).

## КОНТАКТНА СРОДНОСТ МЕЃУ ЈАЗИЦИТЕ

Контактната сродност меѓу јазиците произлегува од меѓусебниот допир на говорителите на различни јазици, при што може да дојде до пренесување на јазични модели од едниот во другиот јазик.

За јазици во контакт може да се зборува кога има географски допир на говорителите на различни јазици, но и кога говорителите на еден јазик се среќаваат со друг јазик преку литература на тој јазик, преку средствата за јавна комуникација, музички дела, филмска и телевизиска продукција.

Најчесто, како критериум за контактна сродност меѓу јазиците се смета географскиот критериум. Станува збор за допир на јазици што може, но не мора да бидат генетски и типолошки сродни. На пример, македонскиот јазик е во географски допир со српскиот јазик, бугарскиот, грчкиот (особено пограничните дијалекти). Овој јазичен контакт (кој се остварува преку говорители што во извесна мера ги познаваат различните јазични системи)



може да доведе до промени во нивните граматички структури, поточно до типолошка сродност на јазиците во контакт.

Јазиците што се дел од јазични семејства обично се генетски сродни и покажуваат дивергентен развој (различно се развиваат; кај нив, како резултат на развојот на секој јазик посебно се појавуваат различни карактеристики). Јазиците што се во контакт покажуваат конвергентен развој и кај нив се развива типолошка сродност. Тие јазици може да бидат од различни семејства, а за нив се употребува терминот “јазичен сојуз” или “јазична лига”.

Дискусијата за постоењето на јазични сојузи ја започнале членовите на Прашкиот лингвистички кружок, на Првиот меѓународен лингвистички кружок, одржан во Хаг, 1926. Николај Сергејевич Трубецкој ја воведува дистинкцијата „јазична група“ наспрема „јазично семејство“. Според него, јазична група е секоја група јазици меѓусебе поврзана со значителен број совпаѓња. Во јазичните групи, Трубецкој разликува две специјални подгрупи: *јазични сојузи* и *јазични семејства*. Јазичните сојузи покажуваат сличности во главно на синтаксички и морфолошки план, додека јазичните семејства покажуваат сличности во фонетиката и лексиката. Тезата на Трубецкој ја надградува уште еден претставник на Прашката лингвистичка школа – Роман Јакобсон. Според Трубецкој и Јакобсон, некои јазици се сметаат за членови на јазичен сојуз ако се: членови на некое јазично семејство, територијално се соседи, како резултат на заемни јазични влијанија развиле заеднички форми, особено во фонетиката и морфосинтаксата (за улогата на Прашкиот лингвистички кружок во областа на балканската лингвистика – Ш. Демирај, 1994).

Со еден вид на балканолошки лингвистички истражувања се занимавале и филолози надвор од Прашкиот лингвистички кружок (и пред неговите членови): Словенецот Ј. Копитар, Фр. Миклошич – професор по словенска филологија на Виенскиот универзитет, кој одиграл улога во формирањето на Балканска комисија при Австриската академија на науките, германскиот лингвист романист

Г. Вајганд, Австриецот Г. Мајер, П. Скок, Вл. Георгиев (Скок и Георгиев се автори на етимолошки речници: П. Скок на хрватскиот или српскиот јазик, а Георгиев на бугарскиот јазик, со податоци и за македонските говори).

## **БАЛКАНСКИ ЛИНГВИСТИЧКИ СТУДИИ**

За основач на балканските лингвистички студии како посебна дисциплина, сепак, се смета данскиот лингвист Кристијан Зандфелд со неговиот широко познат труд „Балканска лингвистика. Проблеми и резултати.“ (прво издание во 1926 г., а второ во 1930).

Различни истражувачи во оваа научна област се обидуваат да дадат одговор на прашањето за факторите за ширење на заедничките појави во балканските јазици. Според Зандфелд, тоа е влијанието на грчкиот јазик, како јазик на Византија; според рускиот лингвист А. Селищев тоа се контактите на балканските јазици (во услови на двојазичност на Балканскиот Полуостров по 6. век).

Во современата лингвистика од почетокот на дваесеттиот век, особено онаа што ги изучува европските јазици, посебно внимание се обрнува на т.н. Балкански јазичен сојуз.

Во центарот на овој сојуз, според нашиот познат лингвист Петар Хр. Илиевски (1988) се македонскиот јазик, бугарскиот, ароманскиот и меглено-влашкиот. Малку подалеку од нив се: романскиот, (ново)грчкиот и албанскиот јазик, а на периферијата се југоисточните српски говори, српскиот јазик и турскиот.

Јазиците од Балканскиот јазичен сојуз развиле серија заеднички системски појави (а не случајни совпаѓања) кои се наречени балканизми. За една јазична појава да се смета за балканизам, треба да ја има барем во два или три балкански јазика (или дијалекти).

Во литературата за Балканскиот јазичен сојуз (П. Асенова, 1989) се зборува (воглавно) за следниве балкански јазични појави:

### **Премин од синтетизам во аналитизам.**

Старословенскиот и прасловенскиот јазик биле јазици од синтетички тип, што значи дека имале падежи. Денешните балкански јазици го упростиле падежниот систем. Македонскиот јазик денеска има остатоци од падежите само кај личните заменки (акузативни форми - *мене ме, тебе те, него го, неа ја, нас не, вас ве, нив ги* и дативни форми - *мене ми, тебе ти, нему му ...* ) и кај некои именки (*сестро, брате* – вокативна форма; *го видов Блажета, Ганета* – акузативна форма). Како јазици со највисок степен на аналитизам се сметаат македонскиот и бугарскиот јазик. Во другите балкански јазици (романски, грчки и албански) се чуваат од две до пет падежни форми.

Како последица на упростувањето на падежниот систем, во балканските јазици се развиле извесен број заеднички јазични појави кои ги компензирале функциите на падежните форми во обезбедувањето на еднозначност на соопштението:

- **неутрализација на морфолошкото разликување *правец vs место*** кое го донесувале акузативот и локативот придружени со соодветните глаголи;
- **зголемена употреба на предлозите** (во конструкции со именски зборови) и збогатување на нивните функции. Со предлошките конструкции може да се изразат падежните односи: *кучето на човекот* (генитив); *Му кажав на човекот* (датив); *ќе исчисти со четка* (инструментал). Во македонскиот јазик, кога доаѓа пред именка што е во функција на индиректен предмет во реченицата, предлогот *на* е граматикализиран (врши граматичка функција: укажува на тоа дека именката или именската група пред која стои е во функција на индиректен предмет).

- **удвојување на објектот** - за да се постигне еднозначност на соопштението: *Бојан ја сака Маја. Бојан го сака Маја. Мајка му го виде. Мајка му ја виде.*
- **употреба на кратките форми на личните и повратните заменки за изразување на посвојност:** *мајка ми, брат ми, сестра си.*
- **појава на постпозитивен определен член** (во албански, бугарски, македонски и романски јазик). Заедно со редоследот на зборовите во реченицата, учествува во изразувањето на синтаксичките односи. Именката што е на почетокот на реченицата и што е определена, во стилски необележаните реченици, вообичаено, е во функција на подмет (синтаксичка позиција резервирана за номинативните падежни форми).

За балканизам кај именскиот систем се смета и **аналитичкиот начин на степенување:** *поубав, најубав.* Според некои автори (П. Асенова, 1989) овој начин на степенување овозможува во балканските јазици да се степенуваат и именки, глаголи, па дури и заменки: *немаше појунак од него; за изработувње на филигран немаше помајстор од него во градот; подруг, понеразбира.*

Како најпознати балканизми во областа на **глаголскиот систем** се сметаат:

1. замената (а не исчезнувањето) на инфинитивот на идентичен начин;
2. образување на описно идно време со помош на два глагола: *сака и има.*

Според П. Асенова, **инфинитивот** целосно се заменил во бугарски, грчки, аромански, мегленоромански и македонски. Во некои од неговите функции, инфинитивот се чува во романскиот и српскохрватскиот јазик. Во тоскискиот дијалект на албанскиот јазик нема инфинитив, а во гегискиот дијалект има негова замена. Во романскиот јазик, егзистираат кратка и долга инфинитивна форма, при што кратката има глаголска, а долгата - именска вредност. Некои функции на инфинитивот, во

романскиот јазик ги презел субжонктивот. Во македонскиот јазик, функциите на инфинитивот ги презеле да-конструкцијата и глаголската именка. И во бугарскиот јазик се среќава да-конструкција како замена за инфинитивот, но се среќаваат и негови остатоци во: описно идно време, архаични изрази, конструкции за забрана. Во српскохрватскиот јазик инфинитивот се чува, но во некои функции е заменет со да-конструкција. Поголема употреба инфинитивот има во хрватскиот, отколку во српскиот јазик.

За специфичен балканизам (а во врска со замената на инфинитивот) се смета разграничувањето на сврзници за исказни реченици (дека, оти, че, што, оти) од сврзници за финални (целни, намерни) реченици (да, ва). Во српскохрватскиот јазик оваа дистинкција не постои. Сврзникот *да* ги врши двете функции: *Мислам да је добро. Мислам дека е добро. Идем да спавам. Одам да спијам.*

Што се однесува до образувањето на **описно идно време**, за македонскиот јазик ќе кажеме дека се образува со помош на глаголот *сака* и во извесни семантички позиции со глаголот *има*. Во старословенскиот јазик, футурот од несвршени глаголи се образувал перифрастично (описно) со повеќе глаголи (меѓу кои и *сака* и *има*) и инфинитив од глаголот што требало да означи идно дејство. Денес, бројот на овие глаголи е редуциран. Дури, упростена е и формата на глаголот *сака* до една неменлива честичка *ќе* во македонскиот јазик, *ще* во бугарскиот јазик, кои се појавуваат покрај презентски форми од глаголот кој го означува идното дејство. Конструкциите со глаголот *има* во македонскиот јазик развиле поинаква семантика: наложено дејство *има да читаш денес цел ден!* или продолжено дејство *има да чекам додека да заврши состанокот.*

За **балканизми** во областа на глаголскиот систем се сметаат и:

- употребта на конструкциите *ќе* и *имперфект* од глаголот со значење на иреален услов (*ќе дојдеше, ќе станеше*, но „не дојде“ и „не стана“) и конструкциите со глаголите *сум* и *има* и глаголска придавка, пр. *сум јаден, сум станат, имам читано, немам слушнато*.

Во областа на **фонолошките системи** на балканските јазици, се забележува присуство на еден централен затворен вокал во бугарскиот (се означува со ъ), романскиот (ă), албанскиот и во некои дијалекти на македонскиот јазик. Освен во некои северни грчки говори, во заемки од турскиот јазик, во грчкиот јазик овој вокал го нема. И редукцијата на некои неакцентирани вокали, позната во македонските дијалекти (*гулѐм, рабòтта*) се смета за балканска јазична појава. Во балканските јазици постоеле и системски услови за појава на нови консонанти (пополнување на некои празни позиции во системските корелации со внесување на фонеме од соседните јазици). Во македонскиот јазик фонемата *ф* навлегла преку грчкиот јазик. При тоа, изговорот на еден билабијален глас се поместил кон *в* и во системот фонеме се добил уште еден пар звучна/безвучна консонанта.

Едно од прашањата во врска со балканскиот јазичен сојуз е прашањето за изворот на балканските иновации. Во почетокот на балканските јазични студии, се сметало дека балканизмите се развиле под дејство на илирскиот супстрат (Фр. Миклошич); тракискиот супстрат (Г. Вајганд); под влијание на грчкиот јазик (Кр. Зандфелд). Во поновите балкански лингвистички студии се смета дека појавата на јазични сојузи е резултат на јазичниот контакт остварен преку еден вид на јазична интерференција ( различни форми на билингвизам) и во некои случаи на дејството на супстратот. Сепак, одговорот треба да се бара за секоја јазична појава посебно. Некои истражувачи на Балканскиот јазичен сојуз (како на пр. Г. А. Цыхун, 1981) определуваат хипотетски центри на балканските иновации кои илустративно се прикажани на лингвистички карти.

Во врска со **јазиците во контакт**, потребно е да се споменат и некои од термините што може да се сретнат во литературата.

**Јазичен супстрат** е јазикот што во определено време се зборувал на некој простор, бил истиснат од друг јазик и оставил траги во него (во новиот јазик). **Јазичен суперстрат** е тој нов јазик што го истиснал јазикот што се говорел на еден простор. За јазични супстрати на Балканскиот Полуостров (од пред доаѓањето на Словените) се сметаат илирскиот и трачкиот јазик. Словенските јазични супстрати во однос на овие јазични супстрати се суперстрати во однос на овие јазични супстрати. **Јазичен адстрат** е назив за соседен јазик што влијае на јазичниот систем со кој е во контакт (пр. македонски-грчки јазик; македонски-бугарски; македонски-српски јазик).

**Заемки** се јазични единици што се позајмени од еден јазичен систем во друг. Најчесто се позајмуваат јазични единици од лексичко ниво: *деск, брифинг, лифтинг*. **Калки** се преведени туѓи јазични модели, на пр. од грчки е преведено *си го вади лебот; кај седиш* (со значење „кај живееш“). Изразот *бегајте да бегаме* се смета за балкански фразеолошки израз (го има и во грчки, аромански и албански).

**Мајчин јазик** е јазикот што како прв детето го усвојува во своето семејство. Сепак, децата може да имаат и родители што зборуваат различни јазични системи, или пак да бидат во средина што не го зборува јазикот на нивните родители. Во такви случаи кај децата може да се развие двојазичност или **билингвизам**. Се разликува ран од доцен билингвизам и симетричен од асиметричен билингвизам. Ран билингвизам се развива кај деца до четири години, а доцен – по четвртата година од животот (на пр. кога детето ќе појде на училиште). Симетричен билингвизам има кога двата јазични системи се познаваат еднакво добро, а асиметричен – кога едниот јазичен систем се познава подобро.

За специфичен пример на јазични системи во контакт можеме да го сметаме контактот на македонскиот јазик со англискиот јазик, кој се остварува преку средствата за јавна комуникација, филмската

и музичката продукција. Досега, овој контакт имаше последици само на лексичко ниво (заемки од англискиот јазик), но потребно е да се следи и понатаму (особено поради тоа што децата уште на почетокот на образованието го учат англискиот јазик).



### 3. ЈАЗИЧНО РАСЛОЈУВАЊЕ - ТЕРИТОРИЈАЛНО, СОЦИЈАЛНО, ИНДИВИДУАЛНО, ФУНКЦИОНАЛНО

Една од важните карактеристики на јазикот како систем е неговата способност за раслојување. Јазикот се раслојува на дијалекти (кои во одредени историски околности може да се издигнат на ниво на јазици), социолекти и идиолекти.

**Дијалектите** се сметаат за резултат на територијалното раслојување на јазикот. Тие се разновидности на јазичните системи во просторот и се во врска со географски и социолошки фактори.

Дијалектот (или локалниот говор) е потсистем на еден национален јазик со извесни фонолошки, морфолошки, синтаксички и семантички особености. Дијалектот се протега на помала територијална единица од просторот на националниот јазик. Обично има само усна форма.

Карактеристиките на дијалектот се одредуваат во рамките на секој јазик посебно. На пр. една од јазичните појави што ги разликува македонските дијалекти е развојот на старословенскиот назален вокал од заден ред. Во централните и источните дијалекти тој вокал се развил во *а* (*рака, пат, заб*); во галичкиот говор се развил во *о* (*рока, пот, зоб*); во северните говори – во *у* (*рука, пут, зуб*). Во периферните македонски говори се чуваат остатоци од назализмот: *гра̑нди, за̑мби* (за *гради, заби* во костурско-корчанските говори) и *замби, гранди* (во говорот на селата Бобошчица и Дреновени во Јужна Албанија).

Науката што ги изучува дијалектите на еден јазик е наречена дијалектологија. Лингвистичкиот правец што се занимава со просторното распространување на одделни идиоми и нивното меѓусебно разграничување се вика лингвистичка географија. Дијалектолошките истражувања имаат своја

специфична методологија. Се вршат теренски истражувања со анкетни прашалници. Се изработуваат лингвистички атласи што содржат лингвистички карти. Во овие карти се бележи распространувањето на една јазична појава (на пр. рефлексот *a* или *y* за старословенскиот назален вокал од заден ред) на тој начин што за секоја јазична појава има одреден симбол (крुकче, квадратче) кој се внесува на картата кај соодветниот град, село, област. Линијата на лингвистичката карта што ја прикажува границата на распространување на една јазична појава се вика изоглоса. Ако се работи за јазична појава од фонолошкото ниво на јазикот тоа е изофона, од морфолошкото ниво – изоморфа, од лексичкото ниво – изолекса. Границата меѓу јазичните идиоми се определува онаму каде што има снопови од изоглоси.

Со терминот **идиом** се означува секоја јазична разновидност: одделен јазик, дијалект, идиолект.

Што е јазик, а што дијалект тешко е да се дефинира, бидејќи јазикот се раслојува на дијалекти кои во одредени историски и социолошки околности може да се издигнат на ниво на јазик (кој самиот потоа се раслојува на дијалекти). Објективните пречки за комуникација меѓу луѓето што живеат на еден простор (на пример државни граници, планини што разделуваат населени области, реки) се фактори што го стимулираат раслојувањето на јазикот.

Јазикот се раслојува и на еден единствен простор, иако помалку очигледно. Во науката за јазикот се зборува за вертикално раслојување на јазикот, кое како резултат ги дава **социолектите**. Се работи за диференцијација (разновидност) на јазичниот систем на еден простор, која е во врска со оние што го користат тој јазичен систем. Различни социјални групи го користат јазичниот систем во различни ситуации. На пример, младите како општествена група, во меѓусебната комуникација имаат свој специфичен „јазик“. Некои професионални групи си имаат свој „жаргон“. Во науката за јазикот, овие јазични „разновидности“, идиоми, наречени се социолекти. Во македонскиот јазик, социолектите се карактеризираат главно со специфична лексика,

меѓутоа социолектите во некои други јазици (американски, англиски, на пример) може да се одликуваат и со специфичности во фонолошкиот систем.

Најмалата единица на раслојување на јазикот е **идиолектот**. Тоа е јазична разновидност карактеристична за еден говорител на даден јазик. Секако, ова е прилично хипотетичка единица.

## СТАНДАРДЕН ЈАЗИК – ДИЈАЛЕКТИ

Дијалектите претставуваат природна појава (резултат на територијалното раслојување на јазикот). Стандардниот јазик е резултат на договор меѓу една група луѓе што се општествено активни, во одредени историски околности. За основа на стандардниот јазик може да се земе еден дијалект или група сродни дијалекти, па дури и јазични особености од различни дијалекти. Нормата на стандардниот јазик е пропишана – тоа се системските особености на јазичниот идиом или идиоми што се земаат за основа на стандардниот јазик. Нормата на дијалектите не е пропишана, таа е имплицитна (секој говорител ја познава без да е свесен за неа како систем од фонолошки, морфолошки, синтаксички правила); но нормата на дијалектот може да се опише (од страна на стручњаци – лингвисти).

Стандардниот јазик и дијалектите имаат различна сфера на употреба. Стандардниот јазик се употребува во службената, јавна комуникација: во училиштата, во државните институции, средствата за јавна комуникација. Дијалектите се употребуваат во неформалната, секојдневна комуникација. Важно е да се знае дека **дијалектите не се јазични грешки**, туку напротив, тие се јазичната реалност. Во науката за јазикот се зборува за компетенција на систем (тоа е знаењето што секој говорител го има за јазикот што го зборува) и за компетенција на употреба (тоа е знаењето кој јазичен потсистем да се употреби во која ситуација). Сигурно дека не зборуваме дома: „Дали би можел да

добијам 2 децилитри H<sub>2</sub>O“? Кажуваме едноставно: „Сакам чаша вода“.

Разликата меѓу дијалектите и стандардниот јазик е и во територијата на која се употребуваат. Дијалектите се зборуваат на (по)ограничена територија од стандардниот јазик, кој е официјален за целата територија за која е пропишан – држава или област во државата. Стандардниот јазик е еден вид на социолект или наддијалект.

И стандардниот јазик и националниот јазик се раслојуваат. Резултат на раслојувањето на еден национален јазик се неговите дијалекти, а резултат на раслојувањето на стандардниот јазик се **функционалните стилови**.

## ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВИ

Во науката за јазикот се izdelуваат *научен, административен, публицистички, уметничко-литературен и разговорен* стил. Секој од нив се среќава во посебен домен од комуникацијата со стандардниот јазик и се одликува со свои специфични изразни средства. Научниот стил е објективен и прецизен. Во него се одбегнуваат двосмислености, алегии, метафори. Го среќаваме во докторските и магистерските трудови, научните статии, монографии. Го пишуваат стручњаци за стручњаци од истата област<sup>1</sup>. Во овој стил се среќаваат многу термини, општонаучна лексика (*функција, систем, фактор*), апстрактна лексика. Речениците се сложени, со голем степен на номинализации и кондензации. Близок до научниот стил може да биде публицистичкиот, особено кога обработува теми од областа на науката, уметноста, образованието. Публицистичкиот стил го среќаваме во новинарските текстови од дневен карактер, но и во фељтоните и монографиите. Се разбира дека овој стил има свои

---

<sup>1</sup> Ние нема да се задржуваме посебно на научните потстиливи (на пр. строго научен, научно-популарен, научно-учебнички) и нивните карактеристики. Наша цел е да дадеме само основни информации за поимот „функционален стил“.

потстилови кои може да се разликуваат во голема мера, на пр. текст што известува за еден спортски настан и текст што претставува рецензија на некоја изложба. Разликата е и во лексиката што се користи, но и во градбата на реченицата. За најкреативен стил се смета уметничко-литературниот стил. Уште повеќе, од авторите се бара да бидат колку што е можно пооригинални во својот јазичен израз (во стилистиката, се изучуваат и јазикот и стилот на одделни писатели). Уметничките дела покрај комуникативната, треба да исполнат и естетска функција. Во овој стил, во зависност од животот на ликовите во делото, може да се сретнат и елементи од другите стилови, жаргонизми, дијалектизми, но и неологизми (во македонската литература особено познат по создавањето на неологизми е авторот Гане Тодоровски). За најнекреативен стил се смета административниот стил. Постојат веќе подготвени и отпечатени обрасци (пријави, потврди) во кои само се внесуваат личните податоци. Разговорниот стил се смета за најекономичен. Речениците се кратки, со висок степен на елипса (*Ќе одиме? Каде? Надвор. Кога?*). Се среќаваат форми за обраќање, форми за заповеден начин. Се среќаваат дијалектизми, жаргонска лексика (*филмаџија, сендвичара, кулира, гледа сеир, фолира*).

## 4. ЛЕКСИКОЛОГИЈА. СЕМАНТИКА

Лексикологијата се смета за дел од лингвистиката која ги изучува зборовите во јазикот, и тоа како посебни значенски целини, од аспект на нивното значење, потекло, застареност, фреквенција на употреба, сфера на употреба.

Во науката за јазикот постојат различни дефиниции на зборот. Тешкото дефинирање на зборот како јазична единица доаѓа и поради тоа што некои зборови немаат самостојно значење (т.н. „службени зборови“). Според традиционалната граматика **зборот** се смета за јазична единица што изразува еден поим. Меѓутоа, има зборови кои самостојно немаат значења (на пр. *на*, *по*, *а*); има зборовни состави што изразуваат едно значење - се однесуваат на една појава (*суво грозје*, *кисела вода*, *прави анализа*, *врши операција*), а има и зборови што изразуваат две или повеќе значења (*ждребе* – млад коњ; *коса* – *коса* на главата и *коса* алатка; *видра* – животно и *видра* со преносно значење за снаодлив, брз човек).

Според анализата на дистрибуцијата на зборот како јазична единица, тој се смета минимална сободна јазична единица ( за разлика од фонемите и морфемите кои не се самостојни и реченицата која е слободна единица, но не е минимална самостојна единица). Во некои студии може да се сретне и дефиницијата дека зборовите се реченични сегменти меѓу кои може да се направи пауза. Меѓутоа, постоењето на акцентските целости (наречени уште и фонетски зборови) ја прави неадекватна и нецелосна и оваа дефиниција.

Интересен е фактот што родените говорители на еден јазик, па дури и оние што во извесен степен познаваат и некој друг, во поголем или помал степен сроден, туѓ јазик, најлесно, по својата несвесна јазична компетенција, можат да ги изделат, да ги препознаат зборовите (особено ако се работи за пишан текст). Оттука би можеле да изведеме дека најлесна дефиниција за

зборот е графичката, онаа што го дефинира зборот како јазична единица помеѓу две белини во пишаниот текст.

Зборовите како јазични единици се внатрешно стабилни и позициски во помал или поголем степен слободни. На пр. морфемите што ја сочинуваат лексемата (зборот) *препознава* не може да си ги менуваат местата и да го изразуваат истото значење (*\*знапрепова, \*вазнапрепо*), за разлика од зборовите во реченицата *Утре ќе дојде брат ми. Брат ми ќе дојде утре.*

Во науката за јазикот, со терминот **лексема** се означува зборот како посебна јазична единица, а различните граматички форми на еден ист збор се наречени **различни граматички облици (форми)на лексемата**, или во македонската терминологија – различни **збороформи**. Пр. зборовите (лексемите) *воз, оди* ги имаат следниве збороформи: *возот, возови, возовите, возовине, одел, одеше, ќе оди, оделе.*

Науката што се занимава со значењето на зборовите се вика **семантика** (во англиската литература се среќава и терминот семазиологија). Тоа е млада научна дисциплина (нејзините почетоци се од 19. век и се поврзуваат со името на Мишел Бреал). Особено се развива во 20. век. Една од можностите за истражување во оваа област е развојот на значењето на зборовите низ времето, како и факторите што влијаат на промената на значењето на зборовите.

Според застапниците на **структуралната семантика**, зборовите во јазикот, групирани според значењето, образуваат **значенски систем** (терминот прв пат го употребил Р. М. Мејер, уште на почетокот на 20. век). Семантичките системи со текот на времето се менуваат. Според друг застапник на структуралната семантика, Ј. Триер, зборовите се однесуваат како единици на целокупниот лексички систем на јазикот во еден временски пресек. Триер разработува концепт на **семантички полиња**. Зборовите од еден јазик, што означуваат сродни нешта, образуваат семантички полиња. Ако еден збор го измени своето значење, настануваат промени во системот – и другите сродни зборови го модифицираат

своето значење. Во различни јазици различно се структурирани лексичките системи.

Едно од прашањата со кои се занимаваат семантичарите е определувањето на дистинкцијата меѓу **полисемија** и **хомонимија**. Одговорот може да се бара во степенот на осамостојување. Ако едно значење од говорителите на еден јазик (лингвистички необразовани во повисок степен) се разбира како посебен збор, а не само како секундарно значење на еден збор, тогаш станува збор за хомонимија.

Семантиката треба да даде одговор и на прашањето за односот меѓу **лексичкото** и **граматичкото значење**.

Англиската школа на **етнографска лингвистика**, наречена уште и школа на **контекстуалисти** (Малиновски, Фирт) ја нагласува важноста на контекстот во осветлувањето на конкретните нијанси во значењето на зборовите.

Особено се богати американските истражувања во оваа област. Позната е таканаречената **компонентна** или **компоненцијална анализа на значењето на зборовите** (Флојд, Лоунсбери, Гудинаф, Бендикс). Овој тип на анализа се раширил дури и кај некои руски семантичари. Се поаѓа од претпоставката дека има зборови со заедничко основно значење. Кај нив, тоа основно значење се збогатува со со различни содржини (значенски нијанси). Сите тие зборови се сметаат за членови на една **семантичка парадигма**. Пр. *даде, поклони, отстапи*. Во наведениов пример, заедничко значење за наведените глаголи е значењето на *каузација* (направи некој нешто да има) и *намена* (доаѓаат со именки или именски групи во датив – кому). Каузацијата се смета за многу продуктивна семантичка компонента: *види – укаже, падне – фрли*.

Семантичарите бараат објективен метод за анализа на семантичките категории. Некои лингвисти претпоставуваат дека треба да се применат метајазични критериуми, во соработка со научните сознанија од симболичката логика. Задачите што си ги поставуваат пред себе некои од семантичарите се: постигнување



на повисок степен на егзактност во лексикографијата, (преку) изнаоѓање на универзални семантички категории, утврдување на семантичките структури и нивните закономерности што секогаш се присутни во јазикот.

Во рамките на генеративната граматика се развива правец наречен **генеративна семантика**. Како основачи се сметаат Фодор и Кац. Како што реченицата ја анализираат на составни компоненти, така и значењето на зборот го разложуваат на конститутивни семантички поединости и ги даваат правилата за нивното вклопување во значењето на реченицата. Критичар на овој вид на генеративна семантика е Вајнрајх. Генеративната семантика произлегува од развојот на генеративната граматика (кон крајот на дваесеттиот век). Значи се работи за врска помеѓу синтаксата како наука и семантиката. Значењето на зборот се испитува со синтаксички критериуми, а при анализата на синтаксичките структури се води сметка за семантиката на лексемите што ги остваруваат тие структури (се прават анализи на зборовите од кои е составена реченицата).

Во рамките на американската генеративна семантика може да се издели правец **лексичка семантика** чиј претставник е Филмор. Кај зборовите се разликува *вистинско значење на зборот* од *пресупозиција* (содржината што се подразбира) и при тоа се води сметка за комуникативната хиерархија на значењата. На пример, зборот *ерген* ги има следните дистинктивни семантички карактеристики: *човек*, *машко*, *возрасен* и *неженет*, од кои карактеристиката *неженет* има највисока комуникативна функција (таа е вистинското значење на зборот), додека карактеристиките *машко* и *возрасен* се сметаат за пресупозиции (се подразбираат). Како доказ за ова, се приведува фактот што во реченици со негација (*Тој не е ерген*) се негира само вистинското значење на зборот, но не и пресупозициите. Две лексеми, може да се разликуваат меѓусебе и според разликите во комуникативната вредност на семантичките карактеристики, како на пример глаголите *критикува* и *обвинува*. Кај глаголот *критикува*, се

претпоставува дека некој направил нешто, а вистинското значење на *критикува* е дека некој тоа го смета за некоректно. Кај глаголот *обвинува*, се подразбира дека е направено нешто некоректно, но вистинското значење е дека некој се наведува како виновен за тоа.

Голем углед имаат **руските семантички истражувања** (истражувањата во бившиот Советски сојуз). Широко познати семантичари се Апреѕјан, Мељчук, Жолковскиј. Една од целите што си ги имаа поставено овие семантичари беше изработување на еден *семантички метајазик* што би се применувал во јазичната анализа. Тоа би значело да се пронајдат *основни семантички зборови* – единици на значење – што понатаму не би можеле да се анализираат на составни компоненти. Нивниот број се претпоставува дека би бил ограничен (пр. *направи, има, знае, престане, време*). Другите зборови би биле изведени, еден вид на комбинација на тие основни значења. Пр. *даде – направи некој да има*. Тие го употребуваат и терминот *лексички функции*. На пример, тоа би било значењето *многу*, кое овозможува создавање на серија парови: *впечаток – длабок впечаток, пораз – тежок пораз, спие – цврсто спие*. Според овие семантичари, лексичка функција е и *односот на конверзивност*. Пр. *Јане му продаде автомобил на Горан. Горан купи автомобил од Јане. На излагањето му претходеше долг вовед. По долгиот вовед следеше излагањето*. Како што може да се види, резултатите од овие истражувања овозможуваат да се расветлат и некои синтаксички појави. Особено плодни се истражувањата што ги поврзуваат синтаксата и семантиката. Апреѕјан го има анализирано рускиот глагол како предикат во реченицата од семантички аспект.

Посебен проблем претставува изучувањето на **граматичките значења**. Тоа се значењата што се изразуваат со посебните граматички форми. Се истражуваат системите со своите структури во кои влегуваат тие значења и формите со кои се изразуваат. Од истражувањата што се вршени на територијата на бившиот Советски сојуз, познати се истражувањата на

Бондарко. Тој ги има истражувано граматичките значења на рускиот глагол.

Во врска со значењето на зборот, се разликува **денотативно** или основно значење на зборот, од **конотативно** или дополнително, секундарно значење на зборот. Пр. *ноќ* – денотативно значење: дел од дваесет и четирите часа во кој ја нема сончевата светлина; - конотативни значења можат да бидат: *темнина, страв, незнаење*. Во различни јазици и кај различни социо – групи, конотативните значења на истите зборови може да се разликуваат.

Во врска со значењето на зборовите, поточно во врска со значењата на зборовите, се поставуваат и прашањата, како што веќе споменавме, за **метафоризација, полисемија и хомонимија**. Што се однесува до метафоризацијата, таа најчесто се дефинира како преносно значење на зборовите. Пр. *златни раце*. Метафоричното значење, според некои автори, се додава на основното значење на зборот и тогаш кај зборовите се развива повеќезначност или полисемија. Пр. *извор* – 1. место од каде што започнува да тече природна вода; 2. место на потекло; 3. место на настанување (*Изворот на таа песна се претпоставува дека е во Источна Македонија.*); 4. оригинал на некој ракопис; 4. основа, причина за некоја појава (*извор на зараза; Неработењето е извор на несреќа.*). Според К. Конески (2002), значењата на повеќезначниот збор се меѓусебе поврзани со определени мотивациски врски и додека се чувствува таа мотивациска зависност, вторичните значења се разликуваат од хомонимите, за кои е карактеристично тоа што и покрај формалната идентичност меѓу два (и повеќе зборови) нема семантичка поврзаност. Оттука, најчесто, **хомонимите** се дефинираат како зборви со иста форма (израз), а различно значење. Пр. *коса* – на главата и *коса* – алатка за косење; *кит* – животно и *кит* – материјал за китирање. Во македонската лексикографија (К. Конески, 2002) се разликуваат *вистински лексички хомоними* – како зборови што немаат етимолошка врска, а се совпаднале по форма (*клас* – житен и *клас*

– одделение; *цел* прид. сиот и *цел* – им. тоа што е предмет на достигнување); зборообразувачки хомоними<sup>2</sup> – зборови што гласовно се совпаднале во некоја од своите форми (*изведе* – кокошката пилиња и *изведе* гости на прошетка) и хомоними добиени со преминување на зборот од една во друга зборовна група (синтаксичка конверзија), на пр. *силно* дете, *силно* удри; *грубо* платно, *грубо* зборува. Во некои јазици може да се сретнат и хомофони: зборови што имаат различно значење, различно се пишуваат, а исто звучат, пр. *англ. hear* и *here*; *мак. луд* и *лут*. Хомографите се зборови што се исто напишани, а различно звучат, различно се изговараат: *кравата* (животно) и *кравата* (вратоврска). За целосни хомоними се сметаат оние кои изразно се поклопуваат во сите граматички форми, а за делумни – оние хомоними кои изразно не се поклопуваат во сите граматички форми: *син* – машки потомок, *сиот*; *син* – назив за боја, *синиот*.

**Синонимите** претставуваат зборови со различен израз, а исто значење (поточно - голема блискост во значењето). Синоними може да имаат зборовите од различни зборовни групи: *смелост* – *храброст*, *талент* – *дарба*, *разбира* – *сфаќа*, *жив* – *витален*, *работлив* – *вреден*, *почитува* – *респектира*, *рамнодушен* – *индиферентен*, *полека* – *бавно*, *дека* – *оти*, *зашто* – *поради тоа што*. Како што може да се види од приведените примери, во синонимските парови може да се сретнат и зборови што се позајмени од други јазици (*витален*, *респектира*, *индиферентен*, *оти*). Постојат синоними кои се поклопуваат само во некое од значењата: *површно* – *плитко*. Има синоними кои не се заменливи во сите контексти. Такви се англиските синонимски парови: *fast* – *rapid* (брзо) и *almost* – *nearly* (скоро, речиси): *Come as fast as you can. Rapid shift of attitude. He looks almost like his father. He is not nearly as good as his father.*

Во науката за јазикот, во врска со синонимијата, се поставуваат и следниве прашања: дали и каде има целосна

---

<sup>2</sup> Кај Р. Паноска (1987, стр. 40) овој тип на хомоними се наречени хомоформи: исти форми на два различни збора.

синонимија и колкава треба да биде блискозначноста на две лексеми за тие да се сметаат за синонимни? Се смета дека целосна синонимија има во терминологијата: *префикс* – *претставка*, *суфикс* – *наставка*.

Некои автори зборуваат и за хиерархиски однос меѓу значењата на некои лексеми. Разликуваат хиперними, значенски надредени лексеми, генерички, родови лексеми и хипоними, значенски подредени лексеми, кои повеќе го спецификуваат општото значење, пр. *риба* – *пастрмка*, *мебел* – *столица*. Во некои јазици може да се востанови еден вид на скала на синонимија. Во англискиот јазик, постојат три лексеми што означуваат магла: *mist*, *haze* и *fog*. При тоа, лексемата *mist* има најопшто значење „магла“, додека лексемите *haze* и *fog* имаат поспецифично значење: „ретка магла“ (срп. *сумаглица*) и „густа магла“. Можеби по ова се разликуваат јазиците помеѓу себе: како се уредени лексичките полиња во нив, кои значења се лексикализирани.

Синонимите може да се разликуваат меѓу себе и по нивните конотативни значења, како на пример во англискиот јазик *between* (за споредба меѓу двајца) и *among* (за споредба меѓу повеќемина).

Лексемските парови како *светлина* – *темнина*, *топло* – *студено*, *брзо* – *бавно*, *пред* – *зад*, *под* – *над* се сметаат за **антоними**. Антонимите обично се дефинираат како зборови што означуваат спротивставени нешта. Една дефиниција заслужува посебно внимание, а тоа е: Антонимијата е едnodимензионална инкомпатибилност (О. Mišeska Tomić, 1995). На пример, боите се структурирани преку две димензии: осветленост и прекршување на светлината. Според осветленоста, има поларизиран контраст *бело* (осветлено) и *црно* (неосветлено). Тие лексеми се сметаат за антонимни. Според прекршувањето на светлината, разликите се постепени: лексемите *црвено*, *сино*, *зелено* и *жолто* не се сметаат за аантоними, туку се само инкомпатибилни. Антонимијата се смета за неспоивост. Двата пола на една димензија може да се

сметаат за антоними. Пр. *голем – мал, длабок – плиток, доле – краток, тежок – лесен, блиску – далеку, брз – бавен*. Се разликуваат неколку типа антоними: степенувани (*топол – ладен*), комплементарни (кои не се степенуваат *отвори – затвори, влезе – излезе*) и конверзивни (*... е над... - ...е под..., ...купи од... – ...продаде на..., ...е доктор на... - ...е пациент на...*).

**Паронимите** се зборови што звучат слично, но имаат различно значење. На пр. *детален – дентален, статус – статут, дипломска – дипломатска, метален – ментален*.

**Лексиката** во еден јазик може да се класифицира според различни критериуми: според потеклото, според процесот на обновување, според формата и според сферата на употреба, според честотата на употреба.

Според потеклото, се разликува домашна, изворна лексика од лексика позајмена од други јазици. Во нашиот јазик се среќаваат, покрај изворната лексика и интернационализми (*студија, индискретен, импресија, кооперативен, стагнира, аверзија, форсира*), извесен број грцизми (*ела, оти, трпеза, икона, молив, мириса, ливада, каранфил, стомна, тантела, мегафон, елеј*), турцизми<sup>3</sup> (*алва, баклава, сеир, мерак, кеф, кор, табие<sup>4</sup>*).

Лексемите што се позајмуваат се наречени **заемки**. Тие може да бидат примени во нивната изворна форма (*сџе, платó, интерејџ*) или да претрпат извесни фонолошки и/или морфолошки адаптации (*лингвистика, констатација, мотивација, инспирација, демонстрација, функција, исфорсираност*).

Освен зборови, од друг јазик може да се позајмуваат и модели – на образување на зборови, синтагми па и цели реченици (фразеолошки изрази). Се работи за преведени модели кои во науката за јазикот се наречени **калки**. На пример, изразот *бегајте да бегаме* се смета за балканска калка која се среќава и во

---

<sup>3</sup> Особено во разговорната лексика.

<sup>4</sup> Особено продуктивен, и тоа во разговорниот стил е турскиот суфикс *-иџа*: *водоводиџа, филмаџа, сеириџа*.

грчкиот, ароманскиот и албанскиот јазик, а изразот *си го вади лебот* е калка од грчкиот јазик. Може да се пренесат од еден јазик во друг и секундарни, дополнителни значења на зборовите, како на пример *седи* со значење на *живее (кај седи?)* (моделот е пренесен од грчкиот јазик).

Речникот на еден јазик е подложен на промени. Тој се смета за најдинамичен слој на јазикот. Некои зборови што означувале нешта што се заборавени или не се користат повеќе не се употребуваат или навлегле во пасивниот речник, некои зборови се позајмуваат од други јазици, а некои зборови развиваат нови значења. Се случува некои луѓе (првенствено писатели, но и научници) да создадат нови зборови, ако не целосно, тогаш новоизведени (сложени) зборови. Според процесот на обновување, се разликуваат **историзми, архаизми и неологизми**. Историзмите се сметаат за стари зборови за кои нема синоними во јазикот, а означуваат нешта што се дел од историјата, на пр. *дворјанин*. Архаизмите претставуваат исто така стари зборови, но за нив има синоними во јазикот: *параход*. Неологизмите се нови зборови. Тие може да бидат нови бидејќи се внесени од други јазици (*миксер*) или се новоизведени зборови во самиот јазик (*печатач, виљушкар*). Првите се сметаат за целосни неологизми, а вторите за делумни. За делумни неологизми се сметаат и т.н. семантички неологизми. Тоа се зборови што постоеле во јазикот со едно значење, но развиле и ново, сосема поинакво значење, на пр. *глувче* (животно и дел од компјутерската опрема), *пајак* (инсект и возило), *снег* (природна појава и појава на немање слика на ТВ – екранот). Посебно стилистичко значење имаат поетските неологизми. Особено познат по неологизмите е поетот Гане Тодоровски: *тек горкорек, тек недорек*.

Комуникацијата меѓу луѓето може да се одвива во **усна и писмена форма**. Според тоа, некои автори разликуваат **разговорна (усна)** лексика и **книжевна** лексика. Како подвид на разговорната лексика може да биде **дијалектната** лексика, бидејќи

освен во некои лични дописки<sup>5</sup>, таа се среќава во усната, секојдневна, неофицијална комуникација. Ако лексичкиот слој не е стилистички обележан (нема посебни стилски карактеристики), се вели дека таа лексика е стилистички **неутрална** (*мајка, ден, човек, езеро, небо, пат, сон*). Според некои автори (D. Škiljan, 1985, стр. 146), станува збор за ситуациско и функционално раслојување на јазикот, кое како резултат ги дава **социолектите**. Наспрема разговорниот стил (во негови рамки и разговорната лексика), некои автори разликуваат **култивирани јазик и говор**, кој е одлика на луѓето со извесен степен на образование и кој се употребува во извесни ситуации на комуникација, како на пр. во образованието, публицистиката, театарот, уметноста. Култивираниот говор може да биде битна карактеристика на идиолектот на секој човек.

Според **сферата на употреба** (употребата на лексиката во различни функционални стилови), лексиката може да биде: стилистички неутрална, дијалектна, професионална, термилошка, жаргонска лексика.

Стилски неутралната лексика е основата на речникот на секој јазик. Тоа се зборови што се карактеристични и за литературниот јазик и за дијалектите, како и за различните функционални стилови. Пр. *човек, ден, книга, работи, вредно, уреден, убав*.

Дијалектизмите се зборови со ограничена сфера на употреба (секој дијалект има и своја специфична лексика). Сепак, и во литературниот јазик може да се сретнат одделни дијалектизми (зборови кои во речниците ги среќаваме со ознаката *дијал.*) и со тоа да се збогати неговиот речник, да се постигне поголема прецизност во изразувањето и поголема сликовитост.

Професионализмите се зборови што се карактеристични за одредена професија (на пример, латинските изрази за деловите од човечкото тело што се употребуваат во медицината, називите

---

<sup>5</sup> Дијалектна лексика може да се сретне и во уметничките, првенствено прозни дела, ако е во функција на доловување на експресивноста на уметничкото дело (сликање на ликовите во делото, средината во која живеат).



на болести) и како такви тие имаат ограничена сфера на употреба. Професионалната лексика е прецизна и богата со изнијансираност во означувањето.

Термините се зборови што се еднозначни, прецизни и карактеристични за секоја научна област посебно. Пр. *префикс, синтагма, морфема* (во лингвистиката); *торакс, абдомен, улкус, фрактура, нефритис* (во медицината). Термините се зборови што (ако ги занемариме морфолошките и зборообразувачки специфики за секој јазик) се среќаваат во различни јазици. Оттука произлегува дека стручњаците од една област, со мали граматички познавања, лесно можат да читаат стручна литература на различни јазици.

Во врска со жаргонската и т.н. арго-лексика постојат неизедначени дефиниции. Се работи за еден вид на социолекти. Жаргонската лексика е лексика специфична за одредени луѓе што имаат заедничка професија или некоја друга релевантна заедничка карактеристика: на пр. жаргонот на младите, жаргонот на спортистите, на луѓе од одредена професионална област. За арго-лексиката се смета дека е дел од т.н. специјални јазици (јазични потсистеми на еден јазик, разбирливи само за еден одреден круг говорители). Обично се зборува за арго на крадците и други криминални групи. За арго-лексиката се смета дека настанала како резултат на желбата на одреден круг на луѓе да не бидат разбрани од другите. Пр. *гајба* – празен стан во жаргонот на младите.

Некои автори, како лексика со посебна сфера на употреба ги izdelуваат и поетската лексика (*непребол, недорек, копнеж*) и административната лексика (канцеларизми: *барател, долупотпишаниот, гореименуваниот*).

Според степенот, честотата на употреба на лексиката од страна на говорителите на еден јазик, се разликува **активен** од **пасивен речник**. Се смета дека еден човек, говорител на еден јазик (неговиот мајчин јазик), активно, секојдневно употребува околу 6000 зборови. Тоа е активниот речник: зборови што

говорителот на јазикот ги разбира и често ги употребува. Меѓутоа, постојат и зборови кои говорителот ги разбира, а не ги употребува, или не ги употребува често. Тоа е пасивниот речник.

## 5. ФРАЗЕОЛОГИЈА

Фразеологијата претставува лингвистичка дисциплина која може да се разгледува и во рамките на лексикологијата и во рамките на лексикографијата. Предмет на нејзин интерес се фразеолошките изрази во јазикот.

Фразеолошките изрази претставуваат зборовни состави. Нивното значење не е еднакво на буквалното значење на елементите што влегуваат во тој состав, туку е развиено или сосема ново значење, или преносно значење: *прст и плева* – „многу“, *коска и кожа* – „слаб“, *го зеде на заб* – „му стана непријател“. Како такви, фразеолошките изрази најчесто се „скаменети“, постојани. Внатре во нив не може да се вметнуваат нови компоненти, како на пример определби: \**коска и бела кожа*, \**го зеде на преден заб*.

Фразеолошките изрази се специфични за секој јазик и буквално не може да се преведуваат (би се добиле чудни или бесмислени изрази). На пример изразот *ни срам ни перде* преведен на англиски би звучел многу чудно и без смисла (што би барал за еден Англичанец тука изразот *перде* ?). Фразеолошките изрази се преведуваат по смисла или со фразеолошки израз со блиско значење (ако има таков во другиот јазик).

Иако се составени од повеќе зборови, фразеолошките изрази се сметаат како самостојни единици на јазикот (и како такви се предмет на изучување во фразеологијата како научна дисциплина и предмет на претставување во речниците – фразеолошки, толковни). Некои автори (А. И. Молотков, в. кај Сн. Велковска, 2002, стр. 8) izdelуваат категоријални признаци на фразеологизмите: значење, состав и граматички категории.

Што се однесува на значењето, веќе споменавме дека карактеристично за фразеолошките изрази е тоа што значењето на изразот не е еднакво на збирот од значењата на неговите составни компоненти, туку е развиено или сосема ново значење,

или преносно значење (барем кај една од неговите составни компоненти – *тврдо орев, ветар и магла, црно злато, го собира кајмакот*).

Компонентниот состав на фразеолошките изрази е затврден, тој не се менува (поради тоа и се наречени „скаменети“). Пр. *Село гори, баба се чешла* (\**Мало село гори, баба се чешла*).

Фразеологизмите функционираат како еден збор (ако се работи за синтагма - член во дадена реченица). Пр. *Каде е Јане? Скрши глава некаде.* (= отиде: прирок) *Таа работа е ветар и магла* (- несигурна, несериозна: предикативна именска група).

Се поставува прашањето какви се критериумите за еден израз (синтагма или реченица) да се определи како фразеолошки израз. Некои автори зборуваат за степен на фразеологичност на изразите (Б. А. Плотников, види кај Сн. Велковска, 2002, стр.10-13). Еден од тие критериуми може да биде степенот на сраснатост на компонентите на изразот. Ке наведеме некои од критериумите кои ги izdelува Плотников за определувањето на степенот на фразеологичност на изразите:

- идиоматичност на изразот - развивање на метафорично значење барем на една од компонентите во изразот (идиом);
- неможност за буквално преведување на изразот на друг јазик;
- граматичка неменливост на составните коомпоненти на изразот (која може да биде изразена во различен степен);
- затврденост во однос на бројот на составни компоненти (не се вметнуваат на пр. различни определби).

Колку повеќе од критериумите исполнува еден израз, толку е повисок степенот на негова фразеологичност.

Друг руски автор, Виноградов, класификацијата на фразеологизмите ја прави според степенот на идиоматичност на изразите (в. Сн. Велковска, 2002, стр. 10-13; оваа класификација на фразеологизмите е претставена и во нашите граматики в. С. Бојковска и др., 1997; Р. Паноска, 1987). Според оваа класификација се разликуваат:

А) фразеолошки сраснувања – со највисок степен на идиоматичност (во смисла на развивање на немотивирано значење од значењето на составните компоненти), пр. *го обра бостанот*;

Б) фразеолошки единства – со помал степен на фразеологичност, со развиено преносно значење на составните компоненти, пр. *во јајцето бара влакно*;

В) фразеолошки состави (спојки) – со најмал степен на фразеологичност; во нив само една од компонентите има преносно значење, пр. *златни раце, железна дисциплина*.

Фразеолошките изрази се изрази што имаат стилска вредност и како такви можат да бидат предмет на изучување и во стилистиката. Во речниците, можат да се претставуваат и како самостојни единици (предмет на претставувањето во фразеолошките речници) и како дел од речничките статии што го обработуваат значењето на една од нивните компоненти (пр. **глава**, *мн. глави ж.*, покрај објаснувањата на значењата на оваа лексема, се даваат и примери за фразеолошки изрази што ја содржат: *како мува без глава, си ја удри главата од суд, му помина преку глава, му ја полни главата, му дојде преку глава*).

## 6. ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Науката што се занимава со изработувањето на речниците (од различен вид) се нарекува лексикографија. Оваа наука се занимава и со теориските принципи за изработувањето на одреден тип на речници (вклучувајќи ги тука и методолошките прашања) и со нивното практично изработување. Како теориска подлога за лексикографската дејност се користат сознанијата од лексикологијата како наука. За лексикографијата би можеле да кажеме дека претставува еден вид на применета лингвистика. Речниците (особено некои од нив) претставуваат еден вид на основни помагала при интелектуални активности од различен вид (пр. различни видови на терминолошки речници, речници на туѓи зборови, толковни речници на мајчиниот јазик, енциклопедиски речници).

Како основни методолошки прашања поврзани со изработката на речниците се поставуваат прашањата поврзани со принципите на собирање и обработка на речничкиот материјал. Изворите за собирање (и обработка) на речничкиот материјал може да бидат различни: може да се собираат зборови од современиот, стандарден јазик, може да се соберат и обработат зборови од достапни стари текстови на еден јазик, дијалектни зборови, жаргонска лексика, туѓи зборови (во поширока и во потесна смисла), синоними, фразеолошки изрази и друго.

Изработените речници може да даваат различни податоци (информации): за значењето на зборовите, за нивното потекло, за нивните граматички карактеристики, за стилските обележја, за нивниот правопис и изговор.

Основната класификација на речниците е на **енциклопедиски речници** и **лингвистички речници**. Енциклопедиските речници според содржината се многу блиски до учебниците. Кај нив, во речничка форма, се даваат основни податоци за појави и поими од различни научни области (во

извесна мера, кај одредени речнички статии, би можеле да кажеме дека тие се доближуваат и до термилошките речници), се даваат податоци за различни земји, биографии на научници, јавни личности, писатели.

Во **лингвистичките речници** се објаснуваат зборовите од аспект на нивното значење, потекло, стилски карактеристики, граматички карактеристики, правопис, изговор. Лингвистичките речници можат да бидат **современи** (обработуваат лексеми од современиот јазик) и **историски** (обработуваат стара лексика). Може да бидат **општи** (на пр. Речник на современиот македонски јазик) и **специјални** (на пр. Речник на термини од определена научна област, Речник на туѓи зборови, Речник на фразеологизми). Специјалните речници обично се еднојазични речници. Во **еднојазичните речници**, зборовите од еден јазик се објаснуваат со зборови од истиот јазик. Јазичниот материјал што се обработува се објаснува со средствата на истиот јазик. **Двојазичните** (и **повеќејазичните речници**) се преводни речници. Во овие речници, на зборовите од еден јазик им се приведуваат значенски еквиваленти – соодветни зборови од друг јазик. Овој вид на речници е најчест, пр. Македонско-англиски речник, Англиско-македонски речник, Руско-македонски речник и др. Еднојазичните речници можат да бидат: толковни речници, дијалектни, етимолошки, ономастички, фразеолошки, на туѓи зборови, на термини, на синоними, правописни, на јазикот на одделни писатели.

Најпознати еднојазични речници се **толковните речници**. Во овие речници зборовите на еден јазик се објаснуваат со зборови од истиот јазик, на пр. *просечен (успех)* – *среден (успех)*. Овоие речници обично содржат и информации за граматичките особености на зборовите, како и информации за нивните стилски обележја. Во рамките на речничката статија на толковниот речник се вклучуваат и фразеолошките изрази што го содржат заглавниот збор. Обично имаат нормативен карактер (се обработуваат зборови од стандардниот јазик). Овие речници имаат голема

национална вредност. Пр. **глава**, *мн.* глави ж. **1.** Дел од телото на човек или на животно во кој се наоѓа мозокот. *Ги наполни градите со воздух и ја нурна главата во водата.* **2.** Ум, разум, памет, мозок. *Во главата му се мешаа разни мисли.* **3.** (прен.) Животот на човекот. *Гледај, да не изгубиш глава! ...◇* **Како мува без глава** – без цел, без ред, хаотично, и др. (преземено од Толковен речник на македонскиот јазик, том први, 2003).

**Дијалектните речници** ги собираат зборовите од еден дијалект или група сродни дијалекти и според тоа, тие се само дескриптивни, немаат нормативен карактер. Од особена вредност, не само за дијалектологијата како наука, туку и за историјата на јазикот (јазиците), споредбената граматика (јазичната конфронтација) па и за општата лингвистика е изработувањето на лингвистички атласи не само на дијалектите на еден јазик, туку и на дијалектите во генетски сродните јазици. Во Македонската академија на науките и уметностите, во Центарот за ареална лингвистика, се изработува (македонскиот дел од) Општословенскиот лингвистички атлас. Резултатите од овој проект можат да бидат основа за големи (општо)лингвистички сознанија.

**Историските речници** обработуваат лексика од постариот период од развојот на еден јазик. Историски речник е Старословенско – македонскиот речник (Прилеп – Скопје, 1999). Во овој речник, старословенските зборови се преведуваат (објаснуваат) со зборови од современиот јазик.

**Етимолошките речници** се еден вид на историски речници. Во нив се даваат информации за потеклото на зборовите и за развојот на нивната форма и значење. Овие речници се изработуваат користејќи ги сознанијата од историјата на јазикот и јазиците, споредбената граматика (на сродните јазици), теоријата на јазиците во контакт. Еден ваков речник би ни дал информации на пример за тоа дека зборот *трпеца* (оттука и *трпезарија*) има грчко потекло; зборот *маса*, кој го сметаме за свој, има латинско потекло (сп. *mensa* и македонското *менза*) а словенскиот назив (кој



во тоа значење го нема во нашиот јазик, но го има во српскиот) е *сто(л)*. Македонскиот јазик нема свој етимолошки речник (за разлика на пр.од хрватскиот и српскиот и бугарскиот јазик). Со оглед на тоа што овие јазици се словенски и во исто (слично) окружување (и географско и историско) со нашиот јазик, од нив може да се искористат многу податоци.

**Речниците на туѓи зборови** се еден вид на толковни речници, но на определен лексички слој – туѓите зборови во еден јазик. Во нив се даваат информации за потеклото на зборот, за неговото значење, како и за граматичките карактеристики. Често се даваат информации за правописот и за правилното изговарање (акцентирање) на зборовите. Пр. **пресува** (*лат.*) - гмечи, стиска под преса. **алудира** (*лат. alludere*) - прави алузии, зборува за една работа, а мисли на друга; се подбива; префрлува некому нешто, боцка во форма на алузија (примерите се преземени од Речник на странски зборови во македонскиот јазик – Д-р Толе Белчев, 2002).

Во **ономастичките речници** се собрани и подредени по азбучен ред имињата на луѓе, прекарите, презимињата, називите на места. Овој тип на речници даваат информации за варијантите на имињата, за нивното потекло, за областите каде што се среќава името или варијантата на името. Пр. **Андреја** – од грч. л. име Ἀνδρέας - `мажествен, храбар. Светителот *апостол Андреј Првоповикан* кај нас се одбележува на 13. декември (30. ноември по стариот стил) (преземено од Речник на лични имиња во македонското народно творештво, 2008).

Во **фразеолошките речници** се собрани и подредени по азбучен ред фразеолошките изрази во еден јазик. Се дава описно толкување на значењето на еден фразеолошки израз, како и информации за неговото потекло и стилско обележје.

Во **речниците на синоними** се приведуваат синоними на еден заглавен збор во речничката статија. Овие речници можат да даваат информација и за стилската употреба на синонимите и на заглавните зборови. Синонимите се подредени според степенот

на семантичка блискост. Овој вид на речници можат да придонесат кон збогатувањето на речникот на говорителите на еден јазик (без разлика дали им е тоа мајчин јазик или странски јазик). Пр. *гледа* – виѓава, согледува, загледа, вгледа, погледнува, насира, просира, сознава, сфаќа, посматра, набљудува, испитува, констатира, забележува, прогледува, надгледува (преземено од Р. Паноска, 1987).

Од еднојазичните речници ќе ги споменеме уште: правописните, правоговорните и т.н. обратни речници.

**Правописните речници** се особено корисни речници. Тие даваат информација како правилно (значи информација од нормативен карактер) се пишува еден збор, и тоа не само во неговата основна форма, туку во сите негови форми (особено оние што би можеле да ги оквалификуваме како „проблематични“). Пр. **забрани**, забранат; забрани, забранете; забранив, забранија; забранил; (ќе) забранев, (ќе) забранеа; (ќе) забранел; забранет. **Вее**, веат; веј, вејте; веев, вееја; веел; веен; вејќи, веење; веав, веаја; веал; веан (Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник, 1979). **Правоговорните речници** даваат информации за правилното изговарање на зборовите, вклучувајќи го тука и нивното правилно акцентирање.

Во науката за јазикот се изработуваат и т.н. **обратни речници**. Во овие речници зборовите се распоредуваат по азбучен ред, но според буквите од почетокот, туку според буквите од крајот на зборот. Овој вид на речници е особено корисен во јазичните истражувања и тоа во областа на морфологијата (која се занимава со граматичките морфеми – наставките) и деривацијата (зборообразувањето со наставки). Пр. на почетокот доаѓаат зборовите што завршуваат на –а (*оваа, онаа, снаа*), потоа на –ба (*баба, прабаба, жаба...*), потоа на –ва (*забава, завева, навева*) и така натаму (преземено од Р. Паноска, 1987). Ваков речник за македонскиот јазик е отпечатен во 1967 година.

Лексикографската дејност има голема национална вредност. Таа го собира целото јазично (национално) богатство и го зачувува

за да сведочи и за постоењето на нацијата што се служи со тој јазик и за одликите на јазикот, дијалектите и другите лексички слоеви што се запишани во речниците. На еден поинаков, индивидуален план, речниците може да се разберат како еден вид на помагала во градењето на личната, јазична култура и во збогатувањето на речникот (особено на мајчиниот јазик) на секој човек посебно.

## ЛИТЕРАТУРА:

На кирилица:

1. П. Асенова, *Балканско езикознание, основни проблеми на балканския езиков съюз*, Издавателство Наука и изкуство, Софија, 1989.
2. С. Бојковска, Л. Минова-Ѓуркова, Д. Пандев и Ж. Цветковски, *Македонски јазик за средното образование*, Просветно дело, Скопје, 1997.
3. Сн. Велковска, *Белешки за македонската фразеологија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, едиција *Јазикот наш денешен* кн. 8, Скопје, 2002.
4. Л. Минова-Ѓуркова, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје, 1994.
5. П. Хр. Илиевски, *Балканолошки лингвистички студии*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Скопје, 1988.
6. Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Култура, 1986, Скопје.
7. К. Конески, *Основно упатство за изработување на Толковниот речник на македонскиот јазик* (сепарат), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2002.
8. К. Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје, 1995.
9. Р. Паноска, *Современ македонски јазик*, Универзитет Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Скопје, 1987.

На латиница:

1. F. Daneš (ed.), “Papers on Funktional Sentence Perspective. *Academia* (Publishing House of The Czechoslovak Academy of Sciens), Prague, Mouton, The Hague, Paris, 1974.

2. M. Ivić, "Pravci u lingvistici", *Državna založba Slovenije*, Ljubljana, 1983.
3. Dž. Kaler, "Sosir, osnivač moderne lingvistike", *BIGZ*, 1980.
4. P. Skok, "Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika", I, II, III, *JAZU*, Zagreb, 1971, 1972, 1973.
5. D. Škiljan, "Pogled u lingvistiku", *Školska knjiga*, Zagreb, 1985.
6. O. Mišeska – Tomić, "Jezik I jezici", *Futura publikacije*, Novi Sad, 1995.
7. J. Vachek, *The Linguistic Theory of The Prague School*. In: "The Prague School of Linguistics and Language Teaching" (ed. by V. Fried), Oxford, London, 1972.